

<https://doi.org/10.15407/uhj2026.03.187>

УДК 94(477)“17”:001.95:929Борщак

Вадим АДАДУРОВ

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії,

Український католицький університет (Львів, Україна)

vad@ucu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-5749-4027>

ІЛЬКО БОРЩАК ЯК ПИЛИП ОРЛИК: МІСТИФІКАЦІЇ МАНІФЕСТУ ДО «ВОЛОДАРІВ І РЕСПУБЛІК», ЛИСТІВ ДО МОНАРШОЇ ОСОБИ АНГЛІЇ ТА ГЕНЕРАЛЬНИХ ШТАТІВ ОБ'ЄДНАНИХ ПРОВІНЦІЙ НІДЕРЛАНДІВ, «ВИВОДУ ПРАВ УКРАЇНИ»

Стаття має **на меті** висвітлити через призму біографічного підходу особисті обставини й ідейний контекст оприлюднення в 1922—1925 рр. відомим українським публіцистом Іллею Барщакком на псевдо Ілько Борщак документів міжнародного характеру начебто авторства гетьмана Пилипа Орлика (1672—1742). **Дослідницька гіпотеза** полягає в тому, що їх автором був сам Борщак. Щоб довести це, передбачено послідовне виконання наступних **завдань**: 1) встановити за допомогою документів з архівів Борщака та видавничих інституцій походження опублікованих ним текстів Орлика; 2) підтвердити або спростувати наявність у французьких архівах написаних буцімто в 1712 р. маніфесту до «Володарів і Республік», супровідних листів до нього й «Виводу прав України»; зіставити результати з висновками істориків Ореста Субтельного, Омеляна Пріцака, Ірини Дмитришин; 3) перевірити низку додаткових доказів Борщака щодо автентичності паперів Орлика. На противагу наявним у публічному просторі антинауковим спробам довести достовірність вище згаданих текстів без аудиту їх наявності в архівах і згадок про них в інших історичних джерелах (тобто лишень методом умоглядної аналогії з іншими

Цитування: Ададуров В. Ілько Борщак як Пилип Орлик: містифікації маніфесту до «Володарів і Республік», листів до монаршої особи Англії та Генеральних штатів Об'єднаних провінцій Нідерландів, «Виводу прав України». *Український історичний журнал*. 2026. № 3 (588). С. 187—207. <https://doi.org/10.15407/uhj2026.03.187>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

свідченнями й пустопорожніми розважаннями про можливість появи цих текстів у середовищі мазепинської еміграції бендерського періоду), мій **науковий підхід** ґрунтується на перевіреному й неспростовному факті відсутності в архівах та автентичному джерельному масиві XVIII ст. опублікованих Борщакком текстів Орлика. Для цього я порівняв наративи Борщакка з контентом французьких архівів. Заперечення встановлених у дослідженні **результатів** засадничо неможливе без виявлення оригіналів чи копій документів. У **перспективі** це може призвести до відмови в наукових публікаціях від містифікацій і матиме очевидне **практичне значення**: деміфологізацію створеного Борщакком образу Пилипа Орлика як партнера Франції й інших великих держав Заходу (що жодним чином не применшує його вагу як діяча міжнародного рівня у Балтійсько-Чорноморському intermarium). **Оригінальність** дослідження полягає у його здійсненні на «перехрещених» свідомістю Борщакка історичних горизонтах XVIII і XX ст.

Ключові слова: *Ілько Борщак, Пилип Орлик, мазепинці, містифікації, архіви, біографія, історіографія, історія ідей, еміграція, XVIII століття, Франція, Західна Європа.*

1922 рік. Свідома українська громадськість відзначає подвійний ювілей (250-та річниця народження і 180-га смерті) історичного діяча, з ім'ям якого пов'язане видання *Racta et Constitutiones*, відомої як «Конституція Пилипа Орлика». З огляду на ще свіжий і болючий досвід Української революції 1917—1921 рр., тодішній ювілей гетьмана Орлика сприймається як особливо актуальний. Але історики, чи то через скрутні життєві обставини, чи то через консерватизм професійного мислення, обмеженого наявним колом джерел, загалом не дописують ювілейним очікуванням. Тільки один автор, до цього моменту не відомий широкій публіці, подає вагому документальну відповідь на суспільний запит у царині «Орликіани». Мова йде про І. Баршака, який від 1920 р. публікується під псевдо Ілько Борщак. Цей молодий чоловік (1894 р. нар.) воліє репрезентувати себе як фахівця в царинах історії й міжнародного права (хоча не має історичної освіти, а лишень ступінь бакалавра права, здобутий у Новоросійському імператорському університеті). У його послужному списку — п'ятимісячний досвід праці у складі української делегації на Паризькій мирній конференції, утім праці доволі специфічної, яка полягала в оприлюдненні свідчень про існування на Заході історичної традиції підтримки України як держави. Після скандального звільнення з делегації, спричиненого приєднанням Борщакка до антипетлюрівської опозиції, той опиняється у скрутному становищі, але не припиняє пошук нових джерел в архівах і бібліотеках Європи [1]. Людина амбітна, із завищеною самооцінкою, він робить «життєву ставку» (як сказав би вікопомний П. Бурдьє) на нагромадження «інтелектуального капіталу» як українознавець і має надію поправити свої фінанси коштом авторських гонорарів.

Вияснюючи видавцям мотиви своєї історико-публіцистичної праці, Борщак не приховує наміру зв'язати минуле із сучасним станом українського національного життя: «Незнання власної історії було однією із неостанніх причин нашої катастрофи. В цьому я переконаний і як історик, і як політичний діяч. Ніколи не забуду як один з надн[іпряньських] наших портайманів щиро спитав: “Та який Орлик був гетьман? Він же ніколи не був на Україні...”»¹.

¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДАІАЛ України). Ф. 309. Оп. 1. Спр. 984. Арк. 6 (І. Борщак — І. Кривецькому, Paris, 16/VII/1924).

Невдовзі наполегливість приносить перші плоди. Якраз на початку 1922 р. Борщак оповідає про свої архівні знахідки колишньому співробітнику з делегації, одному з найвідоміших українських істориків С. Томашівському: «Особливо цікаві [...] часи Орлика: все його листування, оригінальний повний дневник (в Кракові копія), листи Орлика до франц[узького] короля, лист Людов[ика] XV до Орлика, *маніфест Орлика до європейських урядів в 1712 р. з спеціальними листами до англ[ійського] короля і Голандських Генеральних Штатів*» (курсив наш — В. А.)².

Скориставшись із нагоди Орликового ювілею, Ілько Борщак публікує в українських часописах декілька документальних причинків, в основу яких покладає чотири досі невідомі, але хронологічно й тематично пов'язані документи, авторство яких приписує гетьманові (про три з них ідеться у вище згаданому листі до Томашівського): 1) маніфест до «Володарів і Республік» (далі — Маніфест), датований 4 квітня 1712 р.; 2) супровідний до Маніфесту лист, адресований Генеральним штатам Об'єднаних провінцій Нідерландів, від 9 квітня 1712 р.; 3) подібний за призначенням, хоч дещо ширший за змістом, супровідний лист до монаршої особи Англії, теж від 9 квітня 1712 р.; «Вивід прав України» (фр. *Déduction des droits de l'Ukraine*, далі — Вивід або Дедукція), без вказівки числа, але датований Борщакком попервах 1712 — початком 1713 рр. [2, с. 6], а згодом літом 1712 р. За словами Борщака, він знаходить ці документи в Архіві Міністерства закордонних справ Франції (нині — Дипломатичний архів) та приватному архіві замку Дентевіль у департаменті Верхня Марна (замок належить одній із гілок анобілітованої в 1654 р. родини де Ля Віль Боже, з якої походила дружина гетьманового сина, Петра-Григорія Орлика (1702—1759)).

Упродовж 1922—1923 рр. Маніфест видається тричі [3; 4, с. 365—367; 5, с. 135—137], спочатку двічі українською (з наведенням деяких речень начебто з автентичного французького тексту), утретє французькою; супровідні листи разом у 1924 р. в перекладі українською [6, с. 185—186]; Вивід — на початку 1925 р. французькою мовою з паралельним перекладом (також як окрема відбитка) [2; 7, с. 1—9]. Після Другої світової війни Борщак готує до друку друге видання Виводу, цього разу супроводжуючи його істотно розширеною передмовою³ (цей, так і не виданий рукопис, нагодився мені як джерело для аналізу й порівнянь).

² Там само. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 21—22 (І. Борщак — С. Томашівському, Paris, 26/1/1922).

³ Науковий архів Національного університету Києво-Могилянська Академія (далі — НА НУ КМА). Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 1—105. Цей рукопис належить до тієї частини Борщаківського архіву, яка в 1988 р. опинилася в руках О. Пріцака. Після його відходу в засвіти, колекцію було подаровано НУ КМА. Нині вона становить ф. 10 Наукового архіву. Тож можу припускати, що історією розшуків та інтерпретації Борщакком сенсаційних творів П. Орлика цікавився і цей професор Гарвардського університету в контексті підготовки ним факсимільного видання «Діарію» гетьмана, що передбачало виготовлення його копій з оригіналу в Архіві Міністерства закордонних справ Франції [8]. Сам Пріцак згадує про відвідини замку Дентевіль у 1988 р., але не засвідчує наявності там Дедукції [9, с. 474].

У світлі цих документів П. Орлик постає не просто як спадкоємець політичного вибору І. Мазепи 1708 р., спрямованого на розрив з Московією та орієнтацію на Європу у вигляді Швеції та Речі Посполитої, але як модерний політик, який прагнув представити українське питання в європейському контексті, відокремивши його від російського та польського питань. На додаток до вже відомого за виданими в ХІХ ст. документами образу Орлика як продовжувача козацької традиції договірних стосунків з Отоманською Портою та Кримським ханством, Борщаків Орлик виглядає ще і як активний агент у відносинах з Францією, Англією, Нідерландами, перед державцями яких він поборював російську дипломатичну й пропагандистську акцію, створював, немов публіцист, образ пригнобленої супроти законів природних і людських, а також Божої моралі, України, що мусить відродитися з попелу Полтавської поразки 1709 р. як єдність Лівобережжя та Правобережжя та дієвий елемент європейської системи рівноваги й геополітичний бар'єр супроти агресії московитів: «Розуміючи велике значіння європейської opinio, Орлик шукав в неї піддержки для української справи. Перша українська еміграція взагалі ставила завжди українську справу на широкий міжнародний ґрунт і не замикала її, як деякі з пізніших епігонів, — в рамки російського, польського або турецького питання» [2, с. 6].

На контрасті з оповіддю про Орлика як ідеального українського соборника й мислителя європейського взірця, Борщаку вдається показати незугарність ватажків сучасного йому українства, особливо ж підписанта «Каїнового договору» у Варшаві 21 квітня 1920 р. [1, с. 118] «невеликої людини» С. Петлюри⁴. Помітно, що образ Орлика Борщак створює через призму власних ідентичностей (хоч якими б поверховими вони не були) — політика, дипломата, історика й знавця міжнародного права, латини та французької, і робить це за класичними рецептами іншого українського інтелектуала «покоління 1894 р.» й майстра літературної провокації В. Петрова («Кожна людина, пишучи про інших, пише тільки про себе» [10, с. 12]): «З уваги на широку європейську opinio, що її треба було переконувати доказами, рукопис [Виводу] має розмірно спокійний, так би мовити академічний тон, хоч як би це важко було Орликові, людині експансивній [...]. Дедукція малює нам також так би мовити обличчя автора, показує на освічену людину, доброго правника, гарного стиліста з усіма квітами тодішнього красномовства (періоди, риторичні запитання, фігури умовчання тощо)» [2, с. 7]⁵.

Не дивно, що оприлюднені Борщакі твори Орлика розділяють читачів на симпатиків і критиків самої особи їх публікатора. До перших, наприклад, належить С. Шелухин, відомий своїм заангажуванням у пропаганду патріотичної версії історії України, опертої на правничі докази. За його словами, «[...] в своїй Дедукції, написаній французькою мовою й призначеній для урядів чужих держав, гетьман Орлик [...] подає] формульовку юридичну і політичну, в якій кожному ясно викла-

⁴ Архів Української вільної академії наук. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1 (І. Борщак — Н. Полонській-Василенко, Paris, 21/XI/1956).

⁵ НА НУКМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 78, 81.

дені державно-правні відносини між Українською республікою та Московським царем [...]» [11, с. 62—63].

Сумніви щодо автентичності оприлюднених Борщакком свідчень натомість висувають тогочасні мазепознавці, яких дратують надміру сенсаційні публікації цього «вискочня». Але навіть далекі від історичної науки читачі збентежені безапеляційною україноцентричністю Виводу: «Ваша “Дедукція” звернула загальну увагу. Дехто не йме віри, читаючи її. “Читаєш — казав мені нині сенатор [О.] Черкавський, — і підозріваєш, чи не фальсифікат се... Таке там написане... Як мало ми знаємо наше минуле!”»⁶.

Як схвальні, так і скептичні відгуки йдуть на користь публічній упізнаваності самого Борщака, якому було відомо про сумніви сучасників щодо оприлюднених ним текстів П. Орлика. У суперечках зі скептиками, як от з І. Свенціцьким, який, за браком інформації у шведських істориків, таки розглядає як теоретично можливу персональну угоду 1708 р. між Карлом XII і Мазепою, але не з козацькою старшиною, і відкидає версію цієї угоди, подану у Виводі (де йшлося, що Мазепа виступав від імені «станів України» — *les États de l'Ukraine*), Борщак навпаки вважає цю інформацію вирішальним доказом загальнонаціонального характеру дій Мазепи. При тому ображений публікатор радить Свенціцькому уважніше прочитати Дедукцію⁷.

Так хто ж має рацію щодо текстів Орлика 1712 р., Борщак чи його критики? Оскільки історик не звинувачує і не захищає, а виснує на основі ґрунтовних доказів, мушу одразу ж зазначити, що не приймаю як такі наведені в чотирьох згаданих творах уже відомі на час їх оприлюднення Борщакком дипломатичні документи (зокрема, пізніші пункти договору між Мазепою і Карлом XII, підписані 8 квітня 1709 р. в Будниці; союзний трактат 1711 р. з кримським ханом; інструкція Орлика щодо переговорів з Отоманською Портою; Прутський мир і уточнення цього договору у Стамбулі; зміст трактатів між попередніми гетьманами й царем, між царями й Річчю Посполитою; пункти Орликової Конституції тощо), які Борщак знає і повсякчас порівнює з опублікованими ним Маніфестом і Виводом, які таким чином набувають ілюзорної правдоподібності, хоч і містять відверті помилки (як от про князівський титул Хмельницького) та низку раніше невідомих тверджень, які можна нафантазувати за мотивами автентичної інформації. Оприлюднені Борщакком чотири тексти, які немов продовжують видану в 1847 р. добірку опублікованих О. Бодяньським автентичних матеріалів Орлика за 1710—1711 рр. [12], розглядалися істориками як близькі за контекстом, змістом і напрямком думок, але я пропоную поглянути на них як на єдину смислову цілість, об'єднану не тільки хронологічним горизонтом 1712 р. й гіпотетичним авторством П. Орлика, але й тим, що Маніфест і супровідні листи слугують у нараді Борщака свого роду ґрунтом, на який він уміщує та доказово опирає Вивід, значення якого представляє як

⁶ Bibliothèque universitaire des langues et civilisations. Archives Borschak (далі — BULAC. AB). U. F. I. 38 (32) (І. Кривецький — І. Борщак, Львів, 4/III/1925).

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 3695. Оп. 1. Спр. 235. Арк. 186 зв. (І. Борщак — С. Шелухину, V/1932).

міжнародно-правову декларацію незалежної України за 200 років перед IV Універсалом Центральної ради: «Текст цієї “Дедукції” уводить нас в так мовити юридичну лабораторію мазепинців і показує якими правними аргументами вони хотіли переконати європейську публічну опінію в слушності й справедливості їхньої справи. [...] Текст цього високоцінного документу, найсильніший змістом і так мовити юридичною технікою, до якої піднеслася українська міжнародня пропаганда за всіх часів існування другої української держави, й можна лише пожаліти, що “Дедукція прав України” не побачила свого часу світу, а залишилася на два віки в архіві»⁸.

Отож Борщак фактично визнає анахронічний характер Виводу, який він вважає таким, що пасує більше його добі, ніж XVIII ст. Така позиція притаманна правнику за освітою і журналісту за професією, а не історик, і спонукає уважніше пригледітися не тільки до оприлюднених ним документів, але й до самої його особи, обставин його архівних пошуків в еміграції, відображених у тексті ідей. При цьому в пригоді стануть, відповідно, підходи біографістики, порівняльної й інтелектуальної історії.

«Пропали грамоти», або Рукописи, які бачила тільки одна людина

Історики подібні до слідчих тому, що не приймають доказів на віру, поки не з'ясують їх автентичності. Тож першим кроком є перевірка наявності у вказаних Борщак архівах чотирьох вище згаданих документів і порівняння їхнього змісту з опублікованою версією (непрямим доказом також було б виявлення в особистому архіві публікатора світлин або хоча б відписів документів⁹).

Маніфест 4 квітня 1712 р. У публікації 1922 р. Борщак вказує, що зроблена з латинського оригіналу в 1712 р. у французькому посольстві у Стамбулі копія цього документу зберігається в Архіві міністерства закордонних справ Франції, «чому не в турецьких справах міністерства, а в угорських, і не під датою надсилки (1712 р.), а під 1732 р.». «Можливо, — розважає публікатор Маніфесту, — що при спільній акції французького посла [Л. де] Вільнева з Орликом під час війни за польську спадщину — документ тримали в міністерстві й вже зложили потім з другими паперами цього року» [4, с. 365].

Відзначивши некоректність цього пояснення щодо дати (згадана війна розпочалася щойно в 1733 р., після смерті короля Августа II), зверну увагу на типову й для інших публікацій Борщака відсутність у низці покликів вказівок на конкретні справи й аркуші, що виразно суперечить розміщеним у тих самих розвідках даним

⁸ НА НУКМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1736. Арк. 116—117, 126.

⁹ Нині особистий архів Борщака розділено на три великі частини. Перша знаходиться у Франції в Університетській бібліотеці мов і цивілізацій (BULAC) у складі заснованого у 1949 р. Борщак «Архіву української еміграції». Друга становить іменний фонд Борщака (ф. 441) Центрального державного архіву громадських організацій та українки в Києві. Третю — головні рукописи історичних досліджень Борщака з історії XVIII ст. з колекції О. Прицака — депоновано у Науковому архіві Національного університету Києво-Могилянська академія (ф. 10).

про томи згідно з роками та їх конкретні аркуші. Деяко повнішу інформацію подає видання 1923 р. Йдеться про зберігання Маніфесту в Архіві закордонних справ («Archives des affaires étrangères. Transylvanie — Turquie. 1738») [5, с. 89]. Цього разу місце знаходження документа вказується між паперами 1738 р., хоча, з огляду на присутність у покликах цієї статті численних огріхів у написанні франкомовних джерел, можна теж припустити, що йдеться про 1732 р. Нарешті в рукописі Борщаківої передмови до перевидання Виводу зазначено поклик на Маніфест у міністерському архіві («Mémoires et documents. Turquie — Transylvanie. 1736») ¹⁰. Як бачимо, Борщак подає три різні дати, чи то плутаючись і не маючи відпису документа під рукою, чи то навмисне намагаючись збити з пантелику охочих перевірити ці поклики за архівами, щоб зробити документ довічною загадкою. Однак проблема не в році (1712, 1732, 1736 чи 1738): коли я показав поклик Борщаків 1923 р. науковій працівниці Дипломатичного архіву Франції, брови її поповзли вгору від подиву. Вона одразу сказала, що підсерії «Туреччина — Трансильванія» не існує і порадила шукати в серії «Політична кореспонденція», окремі підсерії «Туреччина», «Угорщина і Трансильванія» (правдоподібно, саме останню і мав на увазі Борщак, як видно з найбільш докладного поклику), а також у серії «Різні меморандуми й документи, підсерія “Туреччина”». Отож, мусив опрацювати контент усіх трьох фондів.

Документи в серії «Політична кореспонденція» підсерія «Туреччина» (Correspondance politique. Turquie) за 1710—1712 рр. містяться в шести томах (300—500 аркушів кожен) — 46-му (липень 1708 — вересень 1710); 48-му (січень 1709 — серпень 1710); 47-му, додатковому (1709—1710); 49-му (вересень 1710 — серпень 1711); 50-му (серпень 1711 — грудень 1712); 51-му, додатковому (за 1711—1712 рр.). Як показало ознайомлення з ними, документи всередині, які зшиті в томи з тисненнями королівських гербів ще у XVIII ст. (див. іл. 1), не вилучалися, оскільки непослідовності й інтервали в пагінації відсутні. Але Маніфесту там не виявилось.

У контексті бендерського періоду Орлика підсерію «Туреччина» вже досліджував О. Субтельний. Хоча цей дослідник і перевіряв поклики Борщаків на цю серію за вказаними тим роками, але, як видно з контенту його монографії «Мазепинці», збігів знайшлося доволі небагато [13, с. 223—224]. Гадаю, що якби Субтельний зауважив Маніфест, він не поминув би його своєю увагою, бо, наприклад, він підтвердив, щоправда, з корекцією аркушів (у Борщаків 93-й, насправді ж 136-й),

Ил. 1. Обкладинка тому французького дипломатичного листування 1712 р. (AD, CP, sous-série «Turquie», vol. 51)

¹⁰ НА НУ КМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 63.

наявність у підсерії «Туреччина» копії султанського диплома П. Орлика від 5 березня 1712 р. Ця копія, подана як частина меморандуму П.-Г. Орлика від 31 серпня 1740 р.¹¹, на гадку Субтельного, була виправлена Орликами під оглядом розширення їх прав на всю Україну, а не тільки Правобережну [13, с. 91—92, 210]. З результатами архівних пошуків Субтельного варто зіставити сенсаційне твердження Борщака, що в Архіві міністерства закордонних справ йому вдалося знайти оригінал договору з Отоманською Портою, який начебто «був зданий туди сином гетьмана, Григором (тобто Петром-Григорієм — В. А.) і повний текст якого досі ще не опублікований, [але] був дійсно дуже авантажний для України» [4, с. 365]. Примітно, що вже за якийсь рік Борщак істотно помірковує свій тон і говорить не про українсько-турецький договір, а лишень про привілей султана для П. Орлика, який він умістив поруч із Маніфестом у додатку до своєї статті про зв'язки гетьмана з Францією [5, с. 85, 133—134].

На відміну від Субтельного, мій пошук було розширено на три томи політичної кореспонденції щодо Угорщини й Трансильванії («Correspondance politique. Hongrie et Transylvanie») — 13-й (1700—1839), 16-й (1701—1712), 17-й (1713—1732 — цей том закінчується датою, названою Борщакком першого разу), 18-й (1552—1766 — тут справді є кілька меморандумів 1736 р., але жодним боком не дотичних до справ Орлика й козаків), але бодай натяку на Маніфест я там не знайшов. Сенсації годі було сподіватися і від збірок меморандумів, записок і стародруків різного роду в турецькій колекції. Перші інвентарі цієї підсерії було укладено в 1892 р. й уточнено в 1896 р., саме з ними й мав справи Борщак на початку 1920-х рр. Звірка документів, здійснена після Другої світової війни, показала, що кількість томів та їх обсяг в аркушах не зазнали змін¹². Але я таки переглянув три томи з документацією першої половини XVIII ст. («Mémoires et documents divers. Turquie»), а саме: 7-й (1710—1771), 10-й (1685—1795), 13-й (1720—1740). Пошукуваного документу там таки немає.

Супровідні листи до Маніфесту. У публікації 1924 р. коротко повідомлено, що «листи знаходяться в Архіві Міністерства закордонних справ Франції» [6, с. 185]. Не зовсім зрозуміло, чому у французькому архіві мали б зберігатися листи, скеровані до суверенів ворожих щодо Франції держав, які виборювали в неї «іспанську спадщину». Припустимо, що Орлик із власної волі подав їх копії французькому послові П. Пуше, маркізові Дезаллеру, щоб запевнити того у відсутності неширих намірів щодо короля Людовика XIV, а вже французький дипломат переслав їх у Версаль. Тоді вони теж мусили б відкластися або в серії «Політична кореспонденція», підсерія «Туреччина», де зберігається листування Дезаллера¹³, або в уже згаданій серії «Різні меморандуми й документи», підсерія «Туреччина».

¹¹ Archives Diplomatiques (далі — AD). Série «Correspondance politique» (далі — CP). Sous-série «Turquie». Vol. 107. F. 136 (Diplôme du Grand Seigneur Achmet qui assure à l'Hetman Orlik la possession de toute l'Ukraine). Насправді цей привілей султана був уже добре відомий в історіографії, щоправда у версіях латиною.

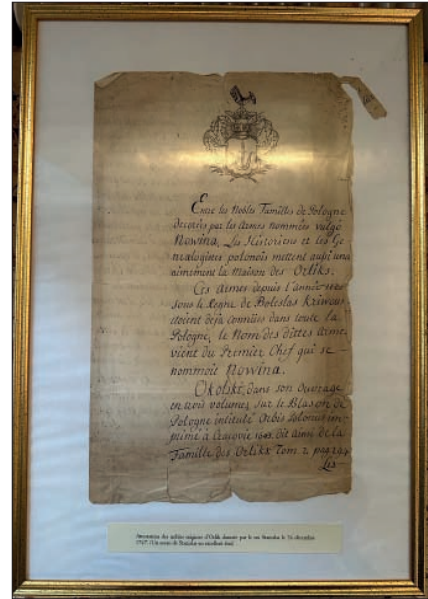
¹² AD. Mémoires et documents. Sous-série «Turquie». [Orig.]-1896 FRMAE 50MD.

¹³ Див. біограму й загальний огляд місії Дезаллера в Туреччині [14, с. 167—169].

Але нічого навіть схожого там немає, усі ці справи були мною аркуш за аркушем оглянуті. Загалом опубліковані Борщачком документи рясніють логічними суперечностями, наприклад, листи до державців Англії та Нідерландів не могли бути датовані у Стамбулі, як це подано в них, бо тоді Орлик перебував у Бендерах.

Вивід. Ілько Борщак неодноразово опісує історію цієї знахідки, яку вочевидь уважає чимось на кшталт своєї візитівки історика. У присвячених цьому джерелу практично ідентичних фрагментах передмов до його першого й другого видань він твердить, що йому пощастило виявити манускрипт, писаний «на грубому й твердому папері, рівним і міцним почерком Пилипа Орлика», під час огляду частини некаталогізованого архіву родини де Ля Віль Боже (усі засоби архіву, як указує він сам, йому таки не удоступнили). Де це відбувалося — у замку Дентевіль чи в Парижі — Борщак не уточнює [2, с. 5]. Натомість уже у спогаді, опублікованому 1950 р., він твердить, що десь після серпня 1922 р., попередньо умовившись через листування з власником замку — аристократом похилого віку, він їздив у Дентевіль, де й «знайшов “Вивід прав України” Пилипа Орлика, Бендерську конституцію 1710 р. з важливими примітками самого гетьмана й силу інших документів, що їх я використав [...]» [15, с. 147—148].

Фактом, який згодом підтвердили інші дослідники, є те, що власники замку Дентевіль справді мають приватний архів, у якому збереглася колекція паперів П.-Г. Орлика й окремі документи П. Орлика (наприклад, копії договору з Кримом 1711 р. та лист хана Девлет Гірая 1712 р. до гетьмана). Утім, ані археографічні пошуки в Дентевілі О. Субтельного в 1971 та 1988 рр.¹⁴, ані фотокопіювання документів Орлика-сина в цьому замку, здійснене І. Дмитришин [16, с. 460—495]¹⁵, ані моє спілкування у 2024 р. з нинішньою власницею замку — Анною де Ля Віль Боже¹⁶, яка категорично заперечила наявність у неї рукопису під назвою «Вивід прав Украї-

Іл. 2. Диплом Григорія-Петра Орлика на підтвердження його шляхетського походження, виданий Станіславом Лещинським у 1747 р. (архівна збірка замку Дентевіль)

¹⁴ З огляду на відсутність документу в Дентевілі, він характеризує Вивід як неавтентичний, як і згадані в ньому пункти договору між Карлом XII і Мазепою [13, с. 30].

¹⁵ Див. світлини документів П. Орлика в книжці І. Дмитришин [16, с. 469—471]. Ця французька дослідниця українського походження у 2012 р. особисто підтвердила мені відсутність Дедукції у дослідженій нею Дентевільській збірці [17, с. 290].

¹⁶ Онуча Фелікса (помер 1974 р.), з яким у 1971 р. спілкувався О. Субтельний, та донька Анрі (помер 2022 р.), з котрим контактували під час спільної поїздки в 1988 р. Субтельний і Прицак.

ни» («Déduction des droits de l'Ukraine») ¹⁷, не можуть уважатися несуттєвими, бо один дослідник таки міг помилитися, двоє теж випадково щось переочити, але коли вже кілька істориків з різних середовищ і поколінь, з різними поглядами на предмет оприлюднили негативний висновок, то це вже експертна думка й наукова закономірність, визначена шляхом декілька разів повтореного експерименту.

Звернувшись до показів самого Борщака, зауважуємо в них суперечність, що зовсім не свідчить на його користь як археографа, а лише підтверджує його намір оприлюднити ідейно суголосний його добі історичний документ. Отож про Вивід він уперше згадує в лютому 1924 р. в листі редакторові щойно заснованого НТШ у Львові науково-популярного видання «Стара Україна» І. Кривецькому: «[...] Прагну подати в часописі в відділі хроніки, що я знайшов в паперах Архіву Дентевіллів рукопись Пил[ипа] Орлика під назвою Déduction des droits de Ukraine, яка написана в 1712 р. і певно мусіла десь бути видрукувана або готувалася до друку. [...] Я нині закінчую переклад цієї рукописи» ¹⁸.

У наступному листі Борщак повідомляє, що «виготовить» для одного берлінського видавництва Дедукцію ¹⁹. З кореспонденції видно, що ішлося про «Українське слово», співпрацю з яким нав'язав ще в 1923 р. й опублікував там свою розвідку за посередництва С. Томашівського [18, с. 8—10]. Та в 1924 р. співпраця перервалася, попри обнадійливі запевнення видавців щодо наступного поданого Борщакком рукопису під назвою «Наполеон і Україна». З листування 1924 р. з Томашівським видно, що Борщак таки не надіслав у Берлін рукопису Орликової Дедукції [1, с. 109—110]. За вісім місяців після невдачі «Наполеона і України» в «Українському слові» Борщак вирішує оприлюднити Вивід заходами НТШ у Львові. У листі до редактора І. Кривецького, який уже вмістив в одному з чисел згаданого часопису його матеріал про «Діарій» П. Орлика, Борщак зауважує: «Я закінчую переписання Дедукц[ії] Орлика. [С.] Томашівський затримав досі мого Напол[еона і Україну] — там нічого не вийде і я хочу її видати у Львові. Це невелика книжка в 25—30 стр.: передмова, франц. і укр. (паралель. текстом) і примітки. Це дуже важний документ і Наук[овому] Тов[ариству] варто було б його видати (не забувайте, що це єдине джерело, де цитуються статті договору Карла XII і Маз[епа]). В цій справі чекаю листа п. Крип'якевича» ²⁰.

Таким чином, «переписання» Виводу тісно пов'язується Борщакком із питанням негайного оприлюднення його змісту, а сам документ позиціонується як унікальне та вкрай важливе для патріотичної інтерпретації історії України свідчення, ознайомлення публіки з яким не терпить зволікання. Тож чому ж тоді Борщак аж півтора року (з серпня 1922 до лютого 1924 рр.) мовчав про цю сенсаційну знахід-

¹⁷ Відвідувачам Дентевілію одразу ж впадають в око папери П.-Г. Орлика, спеціально експоновані в замку (див. іл. 2).

¹⁸ ЦДАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 984. Арк. 1 зв. — 2 (І. Борщак — І. Кривецькому, Paris, 9/II/1924).

¹⁹ Там само. Арк. 9 (І. Борщак — І. Кривецькому, Paris, 10/VIII/1924).

²⁰ ЦДАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 984. Арк. 20 (І. Борщак — І. Кривецькому, Paris, 30/X/1924).

ку? Щоб зрозуміти це, варто застановитися щодо того, з чого він переписував Вивід і коли й у який спосіб узагалі міг скопіювати Орликові документи. Якщо він зробив, як стверджував у 1950 р., копії в Дентевілі, то напевно без фотоапарата, який він придбає наприкінці 1920-х рр. [5, с. 382], копіювання ж від руки тільки самої Дедукції (7 сторінок на двох аркушах in fol., за словами Борщака) зайняло б два дні (у лютому 1924 р. Борщак відзначає, що «розмір його занадто великий для “Старої України”»), а йшлося також про десятки інших документів. Якщо припустити, що йому таки дозволили щось копіювати й терпіли присутність людини цілком чужої, емігранта, то йому потрібно було десь мешкати (навіть чи в замку), а готелю в тому глухому селі віддалік доріг немає і понині, він також мусив би полишити на певний час Париж, де міг заробляти такі-сякі кошти на прожиття. Якщо ж власник (тоді ним був Жорж де Ля Віль Боже (1860—1958)) привіз деякі папери в Париж (як стверджував у розмові із Субтельним його син Фелікс, який категорично заперечив перебування Борщака в Дентевілі [13, с. 210]), то як цей власник міг виокремити непідписану й недатовану Дедукцію з-поміж інших документів? І чи міг власник передати ці сімейні реліквії, які родина береже як зіницю ока й не гендує ними, на копіювання незнайомому молодику, чужинцю, який не справляв солідного враження ні як вчений, ні як член суспільства? Відповідь, найімовірніше, негативна.

В архіві Борщака відсутні бодай якісь кліше, світлини чи окремо переписані копії зі вказівкою на Дентевільський архів, тож складається враження, що документи 1712 р. виготовлялися як одкровення ad hoc. Сам Борщак нічого не згадує про свої наступні візити в Дентевіль, кореспонденції з його власниками в його архіві немає, окрім нотатки, яка міститься в листі до директора народного музею «Гуцульщина» в Коломиї В. Кобринського, котрий, прочитавши у книжці Борщака «Великий мазепинець. Григор Орлик» згадку про начебто наявний (не виявлений І. Дмитришин, не підтверджений також А. де Ля Віль Боже — В. А.) у Дентевілі портрет гетьманича пензля Ж.-О. Фрагонара, попросив 9 березня 1933 р. надіслати його світлину. Відмовна відповідь Борщака від 22 березня дещо наївному галицькому ентузіастові виглядає напрочуд показово: мовляв, молодий господар замку перебуває в «Полудневій Африці» й через це копіювання неможливе (яким чином він про це довідався, Борщак не вяснює; проте на листі від Кобринського власноруч пише — «Кліше немає» [1, с. 336], що дозволяє припускати, що в Дентевілі він не фотокопіював артефакти)²¹.

Отож видані Борщакот чотири тексти, які стосуються до міжнародної акції П. Орлика в 1712 р., не можна вважати автентичними історичними свідченнями насамперед через факт їх абсолютної відсутності в зазначених їх же видавцем міс-

²¹ Вельми характерно, що попри обіцянку, яку Борщак дав Кобринському в 1933 р. — «може пізніше вернеться й я вас не забуду» (Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського. Книга надходжень 2. Арк. 23 (І. Борщак — В. Кобринському, Париж, 22/III/1933)) — упродовж шести наступних років парижанин таки не спроможеться порадувати свого коломийського кореспондента світлинами документів з Дентевіля (4 січня 1939 р. Кобринський звертається до нього з проханням прислати світлину стяга Орликового полку, що її начебто бачив Борщак у Дентевілі [1, с. 269]).

цях зберігання — як у Дипломатичному архіві, так і в замку Дентевіль. Безперечним фактом натомість є те, що Борщак — справжній рецидивіст у вигадуванні уявних документів, якого багато разів викривали на містифікаціях [19, с. 212—236; 20, с. 89—96] і який з огляду на таку репутацію не може користуватися беззастережною довірою, був, є і найімовірніше залишатиметься єдиною особою, якій вдалося побачити чотири вище згадані тексти.

Сфальшовані докази

Отож ані оригіналів, ані навіть зроблених у XVIII ст. копій Виводу й Маніфесту немає й, мабуть-таки, ніколи не існувало. Це підтверджується тим фактом, що від часу оприлюднення цих т. зв. знахідок жоден дослідник не виявив хоч згадку про такі важливі тексти в автентичних свідченнях, у т. ч. й самого П. Орлика [13, с. 30], тож виходить, що і Маніфест, і Вивід залишалися геть невідомі сучасникам гетьмана, що нелогічно, коли йдеться про міжнародні декларації. Щоправда, Борщак натякає, що оригінали могли зберігатися в архіві французького посольства у Стамбулі, пожежа в якому в 1740 р. начебто знищила їх²². Зауважу, що вказівка на втрату оригінального джерела внаслідок пожежі є найбільш поширеним серед містифікаторів прийомом [21, с. 51]. Присутність такого пояснення в оповідах про походження джерел різко збільшує імовірність підробки.

Також публікатор документів Орлика аргументує їх відсутність системним знищенням документів царськими посіпаками. Така наративна стратегія дозволила поверхово спростовувати звинувачення щодо містифікації, але Борщак таки потрапляє в пастку власних оповідей і заплутується в них: «Ясно, що Дедукцію, якщо вона була віддрукована, московські дипломати швидко викупили би й знищили би. У всякому разі досі немає ніде сліду друкованої “Дедукції”. Що “Дедукція” Орлика могла бути віддрукована (підкреслюю, що це лише слаба гіпотеза) й що пізніше її могли знищити царські агенти, видно хоча би з того, що свого часу гетьман написав, а шведи видали дві брошури: 1) *Ausführliche Relation von der Eroberung unterschiedener Städte in der Ukraine durch den Kosakischen Feldherrn Orlick. Hamburg, 1711. 4°*; 2) *Les particularitez de ce qui s'est passé entre les Cosaques du général Orlick et Moscovites en Ukraine après la défaite du Roy de Suède. S. l. 1711. 4°*. Заголовки цих брошур ми зустрічали кілька разів між Орликовими паперами; він же багато років пізніше скаржився у листі до сина, що російський амбасадор у Гамбурзі (Бетігер) законними і незаконними способами “нищив ці докази минулого”... Нещив так ґрунтовно, що ось вже 25 років марно шукаю в головних європейських бібліотеках за згаданими Орликом брошурами»²³. Примітно, що в передмові до першого видання Виводу Борщак прямо звертається до публіки: «Може хтось з українських ерудитів знає що в цій справі?» [2, с. 8].

Як видно, за чверть століття, яке минуло між написанням ним першої та другої передмов до Виводу, таки не знайшлося особи, яка змогла б щось прояснити у

²² «Оригінал мав бути в французькій амбасаді, але під час великої пожежі в Царьгороді в 1740 р. згорів, як і всі папери інші» [4, с. 365].

²³ НА НУ КМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 78.

справі брошур начебто авторства П. Орлика. Показово, що цього не зміг зробити сам Борщак. Не зміг, бо оця не підтверджена жодним доказом інформація про начебто видані шведами брошури Орлика є нічим іншим, як фантазією, видаванням бажаного за дійсне. Ідея для назви цієї фіктивної брошури була вочевидь запозичена Борщакком з іншого друку XVII ст.²⁴, принаймні про це свідчить лінгвістична подібність назв (запозичення з давніших часів виказує архаїчна літера «z» наприкінці слова «particulatitéz» («особливості»), у XVIII ст. безальтернативно вживається літера «s» — «particulatités») [22, с. 79].

Мені, як досліднику, який займається документальною перевіркою історичних текстів Борщака, безперечно, знайома ця інтонація, якою супроводжуються його оповідки про т. зв. пропалі грамоти, які хтось, колись і десь може знайде. З подібною інтонацією Борщак звертається до публіки в 1922 р., коли закликає дати йому знати, якщо хтось знайде в архівах Стамбула чи Санкт-Петербурга уявного листа Наполеона I до задунайських козаків [19, с. 234—235; 23, с. 50—52]. Отож ідеться тільки про літературний прийом: спочатку Борщак викладає зміст сенсаційного документа, а потім закликає активно його шукати. Але парадокс полягає в тому, що документ починають цитувати як справжній, обстоювати його автентичність та історичність.

Активно фантазуючи на тему «Якою могла б бути історія?» (а не якою вона була насправді), Борщак намагається створити ілюзію правдоподібності через перехресне згадування документів в інших текстах, таким чином, вдається до вигадування таких згадок. Йдеться про т. зв. другий рівень спотворення реальності. Таким «доказом» стали листи до англійського монарха та нідерландських Генеральних штатів, які вияснявали потребу видання 4 квітня 1712 р. згаданого в них Маніфесту й відтворювали його базову термінологію — йшлося не більше й не менше як про поняття «інтерес Європи», «європейська рівновага» тощо. У 1922 р. Борщак у передмові до публікації Маніфесту згадує про супровідний лист гетьмана до Дезаллера під тією ж датою з Демотики, навівши буцімто присутню в ньому фразу: «Мала держава не може утримати свою свободу між двома великими сусідами, як тільки глибоко продуманою політикою. Для проведення в життя цієї політики її Володарь повинен бути у себе абсолютним господарем [...]». При тому подає поклик, згідно з яким цей лист на чотирьох аркушах (4 Fol.) зберігається в «Політичній кореспонденції. Туреччина. 1712» («Correspondance politique. Turquie. 1712») [4, с. 352]. Перевірка засвідчила неправдивість твердження Борщака.

А те, що цей лист, Маніфест, як і згодом Вивід, було опубліковано ним із хибною вказівкою в тексті на місце їх написання у Демотиці²⁵, викликає підозру з боку сучасних Борщакку істориків («до цього маніфесту треба поки що поставитися з

²⁴ Йдеться про «Les particularitéz de ce qui s'est passé entre les Polonais, Moscovites et Cosaques jusques au retour de ces derniers à l'obéissance du Roy de Pologne» (Paris, 1661).

²⁵ «Фраза, що "турецькі міністри не мають нічого подібного в своїх реєстрах", зустрічається в листі Дезаллера до де Торсі, й тим самим свідчить, яку ролю він відіграв в цьому маніфесті: Дезайер теж тоді перебував в Демотиці» [4, с. 365].

обережністю, поки нам не стане ясна його повна достовірність» [24, с. 74]). Натомість Борщак викручується немов вуж: «Хто й чому поставив на документі цю дату, не можна знати [...]. Можливо, що оригінал взагалі не має підпису “Демотіка”, й що його додав якийсь французький урядовець. Цей останній знав, що Карл XII перебував у Демотіці пізніше, й посадовив туди Орлика в 1712 р.»²⁶.

Щодо Виводу, то особливо показовим є твердження Борщака про те, що згадки про Дедукцію не раз траплялися йому в листах самого гетьмана та його сина, а також меморандумах П.-Г. Орлика до французьких державних діячів. Попервах Борщак начебто хибно припускав, що «йдеться про якісь родові доведення прав, бо слово дедукція писалося з малої літери», але потім зрозумів, що «обидва Орлики надавали цьому документу великого значення». Отож йдеться про чотири наведені Борщакком докази існування Виводу:

«1) під час перемов, що їх мав Григор Орлик з [Ж.-Л.] Шовленом, французьким міністром закордонних справ, і з кардиналом [А.-Е.] Флері, першим міністром, гетьманич, кілька разів перелічуючи документи міжнародно-державного характеру щодо України (Конституція 1710 р., грамота Карла XII, Прутський договір, султанська грамота, договір з ханом), згадував також якусь батькову дедукцію прав України;

2) 6-го березня [1730 р.] Григор Орлик писав до батька: “Всі ваші інструкції я одержав. Щодо вашої Дедукції, то я передав її хоронителеві печатки Шовленові”;

3) в листі Григора Орлика до Людовіка XV з 13 грудня 1736 р. згадується теж Дедукція;

4) в його ж таки листі до [Ш.] Вержена, французького амбасадора в Царгороді, щодо батьківських паперів читаємо: “Дедукція прав України мого батька” (цей лист зберігається в архіві Дентевіль)»²⁷.

Перевірка за французькими архівами покликів Борщака на кореспонденцію П.-Г. Орлика з його батьком показала неправдивість перших двох згаданих доказів щодо існування Дедукції [25, с. 118; 26, с. 110]: у ній не міститься бодай згадки про наради з Шовленом і Флері в 1730 р., отже, не йдеться про Дедукцію. Листи від «коханого сина» ретельно вписувалися П. Орликом у його «Діарій», листа від 2 березня 1730 р. з Марселя теж немає, згадки про Дедукцію взагалі відсутні в цьому реєстрі кореспонденції того й наступного років²⁸. До подібного фальшування джерел Борщак, користуючись своєю монополією на дослідження розшуканого ним «Діарію», вдається також в інших дослідженнях, наприклад, вигадує фейковий лист молодого Орлика до батька за березень 1732 р. [1, с. 336]. У своїх численних меморандумах до французьких урядовців Орлик-син справді неодноразово перелічував різні документи міжнародної діяльності свого батька, але про Вивід мовчав уперто [26, с. 276]. Листа П.-Г. Орлика до кардинала Флері від 13 грудня 1736 р. не існує як такого, імовірно Борщак наводить цю дату, щоб прив'язати свій фейк до меморандуму Орлика-сина від 29 грудня 1736 р. щодо залучення козаків для про-

²⁶ НА НУ КМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 76.

²⁷ Там само. Арк. 78.

²⁸ AD. Série Mémoires et documents divers (dali — MDD). Sous-série «Pologne». Vol. 11.

тидії гусарам імператора у воєнних діях понад Райном²⁹. У кореспонденції 1924 р. Борщак переказує зміст листа П.-Г. Орлика до посла Франції у Стамбулі графа де Вержена від 2 жовтня 1757 р., вказуючи на архів Дентевіля³⁰, але про Дедукцію ані слова! Усвідомлюючи, що рано чи пізно дослідники таки з'ясують відсутність слова *déduction* у листах молодшого Орлика, Борщак дописує: «Тому Григор Орлик називає Дедукцію — *écrit* (писане)»³¹.

Усі вище наведені докази у своїй сукупності роблять існування Виводу примарним, адже йдеться вже не про чотири, а про десять (!) документів, наведених або згаданих Борщакком і не виявлених поза його публікаціями ніде й ніким аж донині. Цей висновок є вельми повчальним для тих, хто намагається, усупереч очевидній схильності Борщака до маніпулятивних прийомів із вигаданими рукописами та стародруками, побачити корінь проблеми або в неоконкретності його покликів, або нетямущості істориків, які неспроможні розшукати згадані документи.

Контекстуалізація фейкових текстів П. Орлика

У передмові до другого видання Виводу Борщак вимушено визнає, що в першому виданні, унаслідок зосередження на виясненні походження та авторства, а також викладі змісту документа, приділено замало уваги політичним обставинам його постановня, що почасти й спричинило недовірливе ставлення до цього тексту як ілюзії. Тому він присвячує десь із півсотні сторінок висвітленню історичного контексту, який обумовив появу цього рукопису. Розлогим екскурсом в історію як самого Орлика, так і його ідей на тлі дипломатичних перепитій постполтавської доби, публікатор Виводу прагне створити враження про передбачуваність і логічність появи документа, його прив'язку до реальних подій, постатей і вже відомих текстів.

Стрижневою ідеєю цього доведення було показати спільну антимосковську акцію Орлика та французького посла Дезаллера. Борщак вводить французьку лінію оповіді, щоб показати масштаб міжнародних зв'язків Орлика та впевнено описує Францію як велику державу, яка була природною союзницею України, оскільки Московія прагнула в Північній війні зруйнувати міжнародну систему, яка від Тридцятирічної війни спиралася на союз між Парижем і Стокгольмом. Виглядає логічно, що Мазепа й Орлик, які виступили проти царя Петра I на боці Карла XII, мали б розглядатися французькою дипломатією як корисний для її політичного курсу чинник.

На підтвердження свого припущення Борщак покликається на декілька свідчень з архіву Міністерства закордонних справ, як от доповіді самого посла та інструкції, які він отримував з Версаля від короля та міністра Ж.-Б. де Торсі. У королівській ін-

²⁹ Ibid. Sous-série «Russie». Vol. 30. F. 4v — 9v (Projet pour une levée de Cosaques, 1735); Ibid. Sous-série «Autriche». Vol. 186. F. 23r — 24v (Expédition de Orlick à Fleury, Vienne, 4/II/1736).

³⁰ ЦДАІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 984. Арк. 5 (І. Борщак — І. Кривецькому, Paris. 31/V/1924).

³¹ НА НУ КМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 78.

струкції від 1 січня 1710 р., яку Дезаллер, за твердженням Борщака, отримав у Бендерах у березні [5, с. 81] і яку сьогодні вже цілком опубліковано, справді мовилося, що в інтересах Франції «скористатися нагодами перешкодити зростанню могутності московитів». Тож послу наказувалося розвідувати наміри турків «щодо підтримки короля Швеції (Карл XII і Орлик тоді перебували у Бендерах — В. А.) й знищення намірів московитів» [14, с. 197]. Утім цю інструкцію Дезаллер отримав у Стамбулі 2 листопада 1710 р. [14, с. 168] і вона жодним чином не стосувалася ні козаків, ні Орлика, якого на час її написання ще не було обрано гетьманом. Ця обставина не завадила Борщаку розповідати про «конференції» 11 березня 1710 р. Дезаллера з Орликом. Їх зміст французький дипломат буцімто освітив у своєму листі з Бендер: «Новий запорожський гетьман людина з розумом і освітою; він гарно тримається й зовсім молодий. Гетьман сказав мені, що певний у визволенні України з-під москалів; він прохав протекції для його нації від Його Християнської Величності, кажучи, що в інтересах Франції, щоби Порта почала війну з москалями» [7, с. 81].

Але в 1923 р. початківець-містифікатор не знав, що Орлика було обрано гетьманом 5 (16) квітня 1710 р. Через чверть століття вже досвідчений Борщак опускає цей конфуз у передмові до другого видання Виводу, але фактично без змін повторює наступний абзац своєї статті 1923 р.: «Під час свого перебування в Бендерах Дезайер кілька разів бачився з Орликом, відбув спеціальну конференцію з старшиною, зійшовся близько з [А.] Войнаровським, що запевняв його, що ніколи Москва не буде цивілізованою державою» [5, с. 82]³².

28 травня де Торсі начебто відповів Дезалерові наступне: «А що тут відомости про те, що діється в Україні й наскільки там дійсно можлива революція, невідомі й темні, прохаю Вас в цих питаннях працювати по Вашим поглядам, пам'ятаючи, що зміцнення Москви не в інтересах короля»³³.

Цього разу Борщак подає конкретніші, хоча й не зовсім чіткі — теж без вказівки номера тому — поклики: «M. Z. C. Cor. Pol. Turquie. 1710. fol. 312 i fol. 316-320». І якщо в 46-му томі, де зібрано кореспонденцію попередника Дезаллера — Ш. де Феріоля — про ситуацію в Бендерах 1710 р. нічого не мовиться, то у 47-му томі за той самий рік міститься декілька свідчень Дезаллера про його поїздки з Мукачєва до Стамбула через Бендери (а не зі Стамбула, як твердить Борщак), де посол мав аудієнцію в Карла XII³⁴. У них є численні згадки про кримського хана, молдовського господаря К. Маврокордато, київського воеводу Ю. Потоцького, російського посла, царя, царицю, міністрів, але немає жодної згадки про Орлика та його соратників, як, до речі, і в 48-му томі, який, примітно завершується... 311 аркушем. А Борщак мовить про арк. 312 і 316—320. Гадаю, що це зовсім не випадково, адже в разі сумнівів він міг заявити, що їх просто викрали. Але це лише перестраховка, бо в 1923 р. він потребує будь-що обґрунтувати свою тезу про те, що «спільна праця французької, польської й української дипломатії врешті увінчалася повним

³² НА НУ КМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 21.

³³ Там само.

³⁴ AD. CP. Sous-série «Turquie». Vol. 47. F. 212 (Desalleur à de Torcy, Bender, 25/III/1710).

успіхом, й 10 листопада (8 листопада — В. А.) 1710 р. на нараді дивану була вирішена війна з Московією [...]. В письмі зі звісткою про вирішення війни Дезайер покладав великі надії на хана і на козаків Орлика» [5, с. 88].

У наступному 49-му томі французького політичного листування щодо Туреччини листа з таким дописом немає, тож мушу виснувати, що знову маємо справу з фантазіями Борщака. На таку ж оцінку заслуговує наведений ним у передмові до другого видання Виводу з ремаркою «латинський оригінал цього листа не знайдено, французька копія — в архіві Франц. Мін. Зак. Справ» — лист від 14 червня до «Найвищого й Наймогутнішого Володаря Людовіка XIV-го — Прехристиянішого Короля Франції та Навари». Орлик начебто звертався з Бендер до Людовика із заявою про своє обрання і наступне затвердження Карлом XII як «безпосереднього зверхника й протектора України» на уряд гетьмана Війська Запорозького, і сподівався, що французький монарх «надалі буде виявляти мені ті самі ознаки королівської ласки й дорогоцінної прихильності, що їх Ваша Величність і Ваші славні Предки виявляли завжди до Козацької Нації»³⁵.

У передмові до другого видання Виводу ці фейки перемішуються, створюючи ілюзію правдоподібності, з давно відомими документами, наприклад, з інструкцією від 3 листопада 1711 р. козацьким послам, які поїхали з Бендер у Стамбул, аби переконати великого візира та султана в потребі тиснути на царя, оскільки той не поспішав виконувати вкрай нечітко сформульовану умову Прутського трактату про залишення його військом Правобережної України [12, с. 50]³⁶. До цього документа Борщак, перекинувши статус цього посольства як персонально гетьманського, а не від усього Війська Запорозького, додає наступні фейки: «У початку грудня Орликова амбасада прибула до Царгорода й того ж таки дня мала побачення в Palais de France з французьким амбасадором Дезаером, що на нього козацькі дипломати зробили добре вражіння. Ознайомившись з інструкцією Орлика, посол Людовика XIV-го обіцяв “настоювати”, щоби Порта домагалась від московитів одмови від усіх претензій на Україну. Дезаер уважав, що в інтересах Франції віддати цілу Україну Орликові, бо “коли в Польщі осідає саксонський володар, немає рації залишити її [Правобережну] Україну”»³⁷.

Далі Борщак вкладає в повідомлення Дезаллера головні пункти інструкції від 3 листопада: «Козацькі послани, — продовжує Дезайер у своїй реляції, — особливо настоюють на амністії й визволенні українців, засланих до Московщини, та на тому, щоби Москалі, залишаючи козацьку країну, не руйнували би, за своїми звичаями, краю. Щоби це не викликало обурення в християнському світі, я маю підкреслити, що Україна обох берегів буде незалежна й лише під захистом і протекцією Порти, як це мається з Молдовщиною та Волощиною». Цю реляцію Дезайер писав пізні-

³⁵ НА НУ КМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 21—22.

³⁶ Там само. Арк. 55—59. Про використання лексем і мовних зворотів із цієї інструкції Борщаком для написання псевдо-Маніфесту та Виводу йтиметься в моїй наступній статті.

³⁷ Там само. Арк. 64. У публікації 1924 р. Борщак вказував, що ця зустріч мала місце наприкінці грудня 1711 р. [5, с. 84].

ше, 3 лютого 1712 р. [Архів Мін. Зак. Справ. Correspondance politique. Turquie], але вона яскраво свідчить про характер розмов, що їх мали українські дипломати з французьким амбасадором у кінці 1711 р.»³⁸.

Уже якимось звично, що доповіді Дезаллера немає в архівних актах, а проте там міститься інша, датована днем пізніше, 4 лютого 1712 р., реляція про ситуацію в Бендерах. Вона примітна тим, що є чи не єдиною, у якій узагалі йдеться про мазепинську еміграцію і яка характеризує її малу чисельність і несамостійність ролі, її тісну співпрацю з конкурентом за владу над Правобережною Україною — «партією» Юзефа і Теодора Потоцьких: «Піхоту й кінноту козаків, що складається з 4000 чоловік, було вислано в бік Ясс, аби підтримати воєводу Київського [Ю. Потоцького]»³⁹.

У світлі цього автентичного свідчення виглядає, що Військо Запорозьке цікавило французів як додаткова збройна сила для ставленика Карла XII С. Лещинського, скинутого в 1709 р. з престолу Речі Посполитої царем Петром I та його союзником Августом II. Особливо сюрреалістично виглядає наступний текст з уявної історії французько-української дипломатії, яким стала оприлюднена Борщакком відповідь де Торсі від 6 квітня 1712 р.: «Король вповні схвалює Ваше поведення відносно козаків. Ви можете нагадати великому везирові, що Його Християнська Величність все цікавилась козацькою нацією; зараз же, коли вона в союзі з шведським королем, старим другом Франції, в наших інтересах є союз козаків з Портою. Де Торсі прохав Дезайера (1 серпня 1712 р.) настоювати перед величним везирем, щоби правобережна Україна не верталася до Польщі, а з Орликом на чолі залишалася за Туреччиною»⁴⁰.

Оця літературна фантазія, що її документальне підтвердження відсутнє як у 50-му, так і в 51-му томах політичної кореспонденції щодо турецьких справ, була настільки неоковірною, що в 1947 р. Борщак не наважився включити її в передмову до другого видання Виводу. Приголомшлива відсутність козацьких моментів у зовнішній політиці Франції 1710—1712 рр. і відповідних документів в її архівах, неабияк нівелює контекст західноєвропейського вектора Орликової дипломатії, створений нарацією Борщака. Якщо в 1920-х рр. публіцист намагається переконати публіку в істинності правдоподібно написаних ним самим Маніфесту й Виводу, то за понад 20 років — довести автентичність цієї мистифікації.

Розглянувши на двох взаємопов'язаних хронологічних горизонтах (XX і XVIII ст.) обставини оприлюднення, зміст Маніфесту, листів до англійської Корони та Генеральних штатів Нідерландів, Виводу, передмови й коментарі їх публікатора, інші його свідчення, а також судження його критиків, обстеживши вказані місця архівного зберігання документів, доходжу переконливих висновків: саме Ілько Борщак між 1922 і 1924 рр. написав чотири датовані ним 1712 р. твори, авторство яких він у зухвалий спосіб приписав Пилипові Орлику.

³⁸ НА НУ КМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 64.

³⁹ «L'Infanterie et cavalerie des Cosaques qui consistent en 4 mille hommes, ont été envoyées du costé d'Jassé pour substituer Palatin de Kiovie» (AD. CP. Sous-série «Turquie». Vol. 51. F. 200v. (De Bender, 4/II/1711)).

⁴⁰ НА НУ КМА. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 1738. Арк. 86—87.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Adadurov, V. "Perestavliaiuchy slova u stolittiakh". *Intelektualna biohrafia Ilka Borschaka*. Lviv, 2024 [in Ukrainian].
[Ададуrow В. «Переставляючи слова у століттях». Інтелектуальна біографія Ілька Борщака. Львів, 2024. 539 с.]
2. Orlyk, P. *Vyvid prav Ukrainy z rukopysu rodynnoho arkhivu Denteviliv u Frantsii zi vstupom i prymitkamy / vydav Ilko Borschak*. Lviv, 1925 [in Ukrainian].
[Орлик П. Вивід прав України з рукопису родинного архіву Дентевілів у Франції зі вступом і примітками / видав Ілько Борщак. Львів, 1925. 14 с.]
3. Manifest hetmana Pylypa Orlyka do yevropeiskykh uriadiv. *Tekst i korotenyki komentar. Ukrainska sprava*. 1922. 6 [in Ukrainian].
[Маніфест гетьмана Пилипа Орлика до європейських урядів. Текст і коротенький коментар. *Українська справа*. 1922. Ч. 6].
4. Borschak, I. Orlikiana (opys nevydanykh materiialiv pro hetmana Orlyka, yoho rodynu i ototchennia). *Khliborobська Ukraina*. 1923. 4/7-8: 342-367 [in Ukrainian].
[Борщак І. Орликіана (опис невиданих матеріалів про гетьмана Орлика, його родину і оточення). *Хліборобська Україна*. 1923. Кн. 4/7-8. С. 342—367].
5. Borschak, I. Hetman Pylyp Orlyk i Frantsiia. (Storinky dyplomatychnoi istorii). *Zapysky NTSb*. 1924. 134-135: 79-136 [in Ukrainian].
[Борщак І. Гетьман Пилип Орлик і Франція. (Сторінки дипломатичної історії). *Записки НТШ*. 1924. Т. 134-135. С. 79—136].
6. Borschak, I. Orlikiana. Novi dokumenty pro zhyttia y aktsiiu P. Orlyka. *Stara Ukraina*. 1924. 6: 185-186 [in Ukrainian].
[Борщак І. Орликіана. Нові документи про життя й акцію П. Орлика. *Стара Україна*. 1924. Ч. 6. С. 185—186].
7. Borschak, I. "Vyvid prav Ukrainy" P. Orlyka. *Stara Ukraina*. 1925. 1: 1-9 [in Ukrainian].
[Борщак І. «Вивід прав України» П. Орлика. *Стара Україна*. 1925. Ч. 1. С. 1—9].
8. The *Diarusz podróžny of Pylyp Orlyk (1720—1731) / Introd. by O. Pritsak*. Vol. 1 (1720—1726); vol. 2 (1727—1731). Cambridge (MA), 1988—1989. XXVII, 867 p.; XLIII, 794 p.
9. Pritsak, O. The First Constitution of Ukraine (5 April 1710). *Harvard Ukrainian Studies*. 1998. Vol. 22. P. 471-496.
10. Adadurov, V. (Ne)taiemna istoriia Viktora Petrova. 17 myttievostei iz zhyttia ahenta radianskoi derzhbezpeky. Lviv, 2025 [in Ukrainian].
[Ададуrow В. (Не)таємна історія Віктора Петрова. 17 миттевостей із життя агента радянської держбезпеки. Львів, 2025. 166 с.]
11. Shelukhyn, S. *Ukraina — nazva nashoi zemli z naidavnishykh chasiv*. Prague, 1936 [in Ukrainian].
[Шелухин С. Україна — назва нашої землі з найдавніших часів. Прага, 1936. 248 с.]
12. *Perepisika i drugiya bumagi shvedskogo korolya Karla XII, polskogo Stanislava Leshchinskogo, tatarskogo khana, turetskogo sultana, generalnogo pisarya F. Orlika, i kievskogo voevody, Iosifa Pototskogo, na latynskom i polskom yazykakh. Chteniya v Imperatorskom obshchestve istorii i drevnostey rossiyskikh*. 1847. 1: 1-68 [in Russian].
[Переписка и другия бумаги шведского короля Карла XII, польского Станислава Лещинского, татарского хана, турецкого султана, генерального писаря Ф. Орлика, и киевского воеводы, Иосифа Потоцкого, на латинском и польском языках. *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских*. 1847. № 1. С. 1—68].
13. Subtelnyi, O. *Mazepynsi. Ukrainskiy separatyizm na rochatku XVIII st.* Kyiv, 1994 [in Ukrainian].

- [Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ, 1994. 239 с.].
14. Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France. Vol. 29 / éd. par P. Duparc. Paris, 1969. LVI, 509 p. [in French].
 15. Borschak, I. Ukraina v Paryzhi. Mandruvannia u pamiatky. II. Papery Pylypa u Hryhora Orlyka. Ukraina. *Ukrainoznavstvo i frantsuzke kulturne zhyttia*. 1950. 3: 145-150 [in Ukrainian]. [Борщак І. Україна в Парижі. Мандрування й пам'ятки. II. Папери Пилипа й Григора Орлика. Україна. *Українознавство і французьке культурне життя*. 1950. Ч. 3. С. 145—150].
 16. Dmytryshyn, I. Hryhorii Orlyk, abo Kozatska natsiia u frantsuzkii dyplomatii. Kyiv, 2019 [in Ukrainian]. [Дмитришин І. Григорій Орлик, або Козацька нація у французькій дипломатії. Київ, 2019. 496 с.].
 17. Adadurov, V. Ukrainskiy kazak na sluzhbe Lyudovika XV, ili polskiy shlyakhtich na sluzhbe dvukh koroley?: Dokumentalnaya dekonstruktsiya issledovaniya Ilka Borshchaka o P.-G. Orlike. *Frantsuzskiy ezhegodnik*. 2014. 1: 269-305 [in Russian]. [Ададуrow В. Украинский казак на службе Людовика XV, или польский шляхтич на службе двух королей?: Документальная деконструкция исследования Илька Борщака о П.-Г. Орлике. *Французский ежегодник*. 2014. 1: 269—305].
 18. Borschak, I. Giom Levasser de Boplian. (Z nahody 250 rokiv yoho smerty). *Litopys polityky, nauky i mystetstva*. 1 (22/XII/1923): 8-10 [in Ukrainian]. [Борщак І. Гійом Левассер де Боплян. (3 нагоди 250 років його смерті). *Літопис політики, науки і мистецтва*. Ч. 1 (22/XII/1923). С. 8—10].
 19. Adadurov, V. Narodzhennia odnogo istorychnoho mitu: Problema «Napoleon i Ukraina» u vysvitleni Ilka Borschaka. *Ukraina moderna*. 9: 212-236 [in Ukrainian]. [Ададуrow В. Народження одного історичного міту: Проблема «Наполеон і Україна» у висвітленні Илька Борщака. *Україна модерна*. Ч. 9. С. 212—236].
 20. Adadourov, V. La création d'un mythe ukrainien sur Napoléon dans les travaux d'Elie Borschak et le fonctionnement de ce mythe dans le discours historique en Ukraine. *Attentes et sens autour de la présence du mythe de Napoléon aujourd'hui: Actes du colloque international*, Corte, 6—8 septembre 2010 / Dir. de J.-D. Poli. Ajaccio, 2012. P. 89-96 [in French].
 21. Trevor-Rouper, H. Vynaidennia tradytsii: hirska tradytsiia Shotlandii. *Hobsbaum, E. & Reindzher, T. (Eds.). Vynaidennia tradytsii*. Kyiv, 2010. 29-58 [in Ukrainian]. [Тревор-Роупер, Г. Винайдення традиції: гірська традиція Шотландії. *Винайдення традиції* / за ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера. Київ, 2010. С. 29—58].
 22. Borschak, E. Shvedchyna u frantsuzka dyplomatiia (Za nevydanymy dokumentamy). *Naukovyi zbirnyk istorychnoi sekcii UVAN za 1928 rik*. Kyiv, 1928. 77-88 [in Ukrainian]. [Борщак І. Шведчина й французька дипломатія (За невиданими документами). *Науковий збірник історичної секції УВАН за 1928 рік*. Київ, 1928. С. 77—88].
 23. Adadurov, V. "Napoleonida" na Skhodi Yevropy: uiavlennia, proekty ta diialnist uriadu Frantsii schodo pivdenno-zakhidnykh okrain Rosiiskoi imperii na pochatku XIX st. Lviv, 2018 [in Ukrainian]. [Ададуrow В. «Наполеоніда» на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX ст. Львів, 2018. 624 с.].
 24. Krupnytskyi, V. Hetman Pylyp Orlyk (1672—1742). Ohliad yoho politychnoi diialnosti. Warsaw, 1937 [in Ukrainian]. [Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672—1742). Огляд його політичної діяльності. Варшава, 1937. 257 с.].
 25. Adadurov, V. Konstruiuvannia Ilkom Borschakom mifolohichnoho obrazu spyyniattia Ukrainy u Frantsii u XVIII—XIX st. *Ukraina na istoriografichnii mapi Yevropy mizh-*

voiennoho chasu: Materialy mizhnarodnoi konferentsii v Miunkheni 1—4 lypnia 2012 r. Kyiv, 2014. 109-132 [in Ukrainian].

- [Ададуrow В. Конструювання Ільком Борщакoм міфологічного образу сприйняття України у Франції у XVIII—XIX ст. *Україна на історіографічній мапі Європи міжвоєнного часу*: Матеріали міжнародної конференції в Мюнхені 1—4 липня 2012 р. Київ, 2014. С. 109—132].
26. Dmytrychyn, I. Grégoire Orlyk: un cosaque ukrainien au service de Louis XV. Paris, 2006. 374 p. [in French].

Надійшла / Received 04.03.2026

Vadym ADADUROV

Doctor of historical sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Professor at the Department of History,
Ukrainian Catholic University
vad@ucu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5749-4027>

ILKO BORSCHAK AS PYLYP ORLYK: MYSTIFICATIONS
OF THE MANIFESTO TO “PRINCES AND REPUBLICS,” LETTERS
TO THE MONARCH OF ENGLAND AND THE STATES GENERAL
OF THE UNITED PROVINCES OF THE NETHERLANDS,
AND THE “DEDUCTION OF THE RIGHTS OF UKRAINE”

The purpose of this article is through the prism of a biographical approach to shed light on the personal circumstances and ideological context of the publication in 1922—1925 by the famous Ukrainian publicist Elie Barshak under the pseudonym Ilko Borschak of documents of an international nature allegedly authored by Hetman Pylyp Orlyk (1672—1742). **The research hypothesis** is that the author was Borschak himself. To prove this, the following **tasks** are planned to be carried out sequentially: 1) to clarify, using documents from Borschak's archives and publishing institutions, the controversial issue of the origin of Orlyk's published texts; 2) to confirm or, conversely, to refute the existence in French archives of the manifesto to “Princes and Republics,” the accompanying letters to it and the “Deduction of the Rights of Ukraine,” allegedly written in 1712; at the same time, to compare the results with similar searches by historians Orest Subtelny, Omelyan Pritsak, and Iryna Dmytrychyn; 3) verify some additional evidence from Borschak regarding the authenticity of Orlyk's papers. In contrast to the anti-scientific attempts available in the public space to prove the authenticity of the above-mentioned texts without auditing their presence in archives and mentions of them in other historical sources (i.e., only by the method of analogy with other evidence and empty speculation about the possibility of their appearance among of Mazepynsi in the Bender period), my **scientific approach** is based on the reliable and irrefutable fact of the absence of Orlyk's texts published by Borschak in the archives and the source material of the 18th century. To do this, I compared Borschak's narratives with the content of French archives. Refuting the **results** established in the study is fundamentally impossible without finding originals or at least copies of documents. **In the future**, this may lead to a rejection of mystifications in scientific publications and will have, as an obvious practical significance, the demythologizing of the image of Pylyp Orlyk created by Borschak as a partner of France and other Western powers (which in no way diminishes his importance as an international player in the Baltic-Black Sea intermarum). The originality of the research lies in its implementation on the historical horizons of the 18th and 20th centuries, “croisés” by Borschak's consciousness.

Keywords: *Ilko Borschak, Pylyp Orlyk, Mazepynsi, mystifications, archives, biography, historiography, history of ideas, emigration, 18th Century, France, Western Europe.*